

Таїса Сидорчук

ВИШКІЛ ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА У ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАУКОВИХ ШКОЛАХ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО ВЧЕНОГО: ОСНОВНІ ЕТАПИ (1928–1948)

Продукуванню ідей, висуненню гіпотез, відкриттю та запровадженню нових методів дослідження кожним справжнім вченим у його житті передує не менш захопливий, нерідко складний і драматичний період – пізнання, сприйняття та акумулювання наукового досвіду своїх попередників і вчителів. У деяких вчених цей період біографії може бути більш важливим, аніж час академічної зрілості та творення і вирішення ними наукових завдань. В житті Омеляна Прицака роки навчання стали вирішальними не лише у визначенні його професійних пріоритетів, здобутті різносторонньої обізнаності, а й у формуванні широкого спектра наукових інтересів, майбутніх «великих візій» та ціннісних мотивацій. Що допомогло О. Прицакові окрім вроджених здібностей та притаманних рис характеру, серед яких, вочевидь, працьовитість, наполегливість, допитливість, терпіння і честолюбство, не виснажитися і не знесилитися у період навчання, який припав для його покоління на 1930–1940-ті роки? Які обставини й особистості сформували О. Прицака – майбутнього продуцента наукових ідей та дискусій, який підважував усталені концепції і наукові стереотипи, творця низки міжнародних наукових інституцій, зокрема *Societas Uralo-Altaica*, *The Permanent International Altaistic Conference*, Українського наукового інституту Гарвардського університету, що продовжують функціонувати вже понад пів століття? Як вплинули представники різних наукових шкіл на формування діапазону знань, вибір наукових методів і методологічних принципів дослідження та визначення кола наукових зацікавлень і тем О. Прицака?

Перша державна гімназія ім. Вінцента Поля у Тернополі. 1928–1936

Насамперед, варто згадати час і місце народження О. Пріцака та про його батьків. Він народився 7 квітня 1919 року у селі Лука на Самбірщині, а отже у державі, яка мала в той час назву Західно-Українська Народна Республіка. Для Пріцака це мало неабияке символічне значення, про що він зазначав у автобіографічному нарисі «Мій шлях історика». В гімназійні роки під час з'ясування точної дати свого народження у церковних метричних книгах Пріцак, за його словами, «...пережив пробудження своєї національної свідомості, і тому дата 7 квітня 1919 року була дуже важна. Це був доказ, що я народився вільним громадянином Західно-Української Народної Республіки»¹. Значення цього факту для Пріцака можна пояснити двома обставинами: він виростав і формувався у Другій Речі Посполитій, у боротьбі з якою загинув його батько. Важливі для кожної людини роки підліткового дозрівання у Пріцака проходили у специфічних умовах родинного виховання, з одного боку, та у складний період українсько-польської конфронтації 1930-х років у Другій Речі Посполитій, – з іншого. Батько Йосип Пріцак (1893–1919), інженер-залізничник за професією, воював у складі Української Галицької Армії й у вересні 1919 року загинув у польському таборі військовополонених у Брест-Литовську, про що Пріцак довідався лише згодом. Після втрати української державності та пов'язаних із цим трагічних подій у перших своїх родинних мати та вітчим Пріцака для його кращого майбутнього в польській державі вирішили виховувати його як поляка. Тому, мешкаючи з родиною у Тернополі, Пріцак спочатку навчався в польській міській народній школі, після закінчення якої вступив до польської Першої державної гімназії імені Вінцента Поля, де навчався у 1928–1936 роках. Категорична позиція вітчима (освіченого чоловіка, який випишував польські та українські часописи) щодо полонофільського виховання свого пасинка яскраво проявилася, наприклад, у тому, що коли Пріцак виявив інтерес до української мови

¹ Пріцак Омелян. Мій шлях історика. Пріцак Омелян. *Історіософія та історіографія Михайла Грушевського*. Київ ; Кембрідж, 1991. С. 63.

й літератури, вітчим заборонив приносити українські книги додому і навіть кілька книг кинув у пічку².

Гімназія, в якій навчався Прицак, належала до основного типу польської середньої школи з обов'язковим восьмирічним курсом навчання та поглибленим вивченням гуманітарних дисциплін, латинської і грецької мов. Гімназія була найдавнішим навчальним закладом у Тернополі і на час навчання Прицака вже мала столітню історію, що почалася від заснування у 1820 році Єзуїтської школи. У 1850 року заклад був перетворений на світську класичну гімназію з німецькою мовою навчання, а у 1884 році отримав назву Вища цісарсько-королівська гімназія № 1 з польською мовою навчання. З утвердженням на західноукраїнських землях польської влади гімназія у 1925 році отримала назву Перша державна гімназія та ім'я польського поета, географа й етнографа Вінцентія Поля (Wincenty Pol, 1802–1872), який навчався у її стінах як вихованець Єзуїтської школи. Хоча у Тернополі у 1920-х роках функціонували ще кілька державних і приватних гімназій, Перша гімназія, в якій навчався Прицак, посідала провідне становище у місті.

Зберігаючи багатолітні традиції класичної гімназії, у роки навчання Прицака тут великої уваги надавалося викладанню, окрім польської мови і релігії, давніх класичних мов – латинської і грецької. Крім того, пріоритетне значення мали такі предмети, як німецька мова, історія, географія. При цьому протягом всіх років навчання викладалася також математика, в окремі роки – природознавство, фізика, хімія, пропедевтика філософії. Відповідно до збережених свідоцтв Прицака про навчання в гімназії, які засвідчували рівень знань гімназистів кожні півроку, найвищі оцінки Прицак отримував з історії, географії та мов³. Про інтерес Прицака до навчання також свідчить той факт, що його перша публікація побачила світ у львівському польськомовному журналі «Filomata», де друкувалися статті з античної літератури та історії, ще за гімназійних часів. У журнальній рубриці про шкільні античні студії були надруковані допис Прицака, учня 7-го класу і голови гімназійного філологічного товариства, про вивчення латинської мови у гімназії

---

² Pritsak Omeljan. *Apologia Pro Vita Sua. Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları* / ed. Şinasi Tekin. Cambridge, Mass. : Harvard University, 1978. P. XIII.

³ Атестати і свідоцтва про освіту і навчання О. Прицака. *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 1040, арк. 4–18.

та можливість читати античну літературу в оригіналі, а також його переклад з латини польською мовою сьомої оди Горація під назвою «Horatius 7»⁴.

За словами вченого, гімназія, яка за Австро-Угорщини мала со-лідну репутацію, успадкувала від австро-угорської доби і чудову бібліотеку⁵. Дитячий інтерес Пріцака до колекціонування пошто-вих марок та зображень державних прапорів переріс у збирання портретів державних діячів світу та створення генеалогічних таб-лиць панівних династій зі статистичними даними різних країн⁶. Для збирання такої інформації Пріцакові було недостатньо відомос-тей з часописів, які випишував його вітчим, і він звернувся до гімна-зійної бібліотеки. Хоча бібліотекою мали право користуватися лише вчителі, Пріцак завдяки добрим стосункам з інтендантом гімназії міг там працювати після уроків та у свята. Саме в гімназійній біб-ліотеці Пріцак відкрив для себе імена багатьох відомих європей-ських мовознавців, істориків, географів, сходознавців, зокрема Фер-динанда Юсті (Ferdinand Justi, 1837–1907), Теодора Моммзена (Theoder Mommsen, 1817–1903), Леопольда фон Ранке (Leopold von Ranke, 1795–1886), Жоржа Масперо (Georges Maspero, 1872–1942), а також їхні класичні праці. Варто зазначити, що більшість книжок у бібліотеці були німецькомовні. Як згадував Пріцак: «Хоча вони (книжки. – Т. С.) були написані “науковою німецькою мовою” і в той час мені було важко осягнути складні вислови і технічні терміни, я від-чував себе тим, хто був допущений на сьоме небо»⁷. Шукаючи відо-мості про європейські і східні країни для створення генеалогічних і хронологічних таблиць, Пріцак поступово занурювався у проб-леми культурного, соціального і політичного життя різних держав у різні історичні періоди. Крім того, пошук інформації про різні країни поступово привів Пріцака до його ознайомлення з джерель-ними текстами та теорією історії, зокрема працями в цій ділянці

⁴ Pricak E. Gimnazium I w Tarnopolu. Horatius 7. *Filomata*. Lwów, 1935. L. 71. S. 470–472.

⁵ Про бібліотеку гімназії див.: Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Wyższego Gimnazyum I. z językiem wykładowym polskim w Tarnopolu za rok szkolny 1913. Tarnopol, 1913. S. 38–41.

⁶ Це захоплення О. Пріцак зберіг до кінця життя. В його архіві зберігається велика кількість поштових марок, які він купував та вирізував із конвертів його кореспонденції.

⁷ Pritsak Omeljan. *Apologia Pro Vita Sua*. P. XII.

польського історика і медієвіста Марцелія Гандельсмана (Marceli Handelsman, 1882–1945)⁸.

Окрім інтересу до історії, в тому числі до східних країн, у гімназійні роки Прицак зацікавився також східними мовами, які не вивчалися в гімназії. Це сталося завдяки молодому вчителеві польської мови і літератури і мабутньому засновнику і професору іраністики в Ягеллонському університеті Францішеку Махальському (Franciszek Machalski, 1904–1979), який, будучи після закінчення Львівського університету за фахом також іраністом, підтримував допитливого учня у його орієнтальних зацікавленнях, надаючи йому німецькомовні підручники. Першою східною мовою, яку Прицак фактично вивчав самотужки, була іранська мова, з якої він навіть склав коротку граматику⁹.

Гімназійні роки для Прицака стали визначальними не лише у формуванні його майбутнього професійного покликання, а й у пошуках його національної ідентичності. Doroslішаючи, Прицак намагався зрозуміти низку суперечливих фактів у житті його родини, зокрема, чому вони, будучи поляками, ходять не до римо-католицької, а до греко-католицької церкви, де служба проводиться українською мовою, та чому вдома родина спілкується не польською, а українською мовою. Роздуми Прицака-підлітка над своєю національною ідентичністю живилися також національними протиріччями між поляками і українцями, ба більше, загостренням польсько-українських відносин на східних теренах Польщі на початку 1930-х років. Як відповідь на протестні акції, організовані Організацією Українських Націоналістів проти колонізаторської політики польської держави, влада, своєю чергою, здійснювала за участю поліції і навіть військових жорстокі покарання українців, більшість яких становило сільське населення на східних територіях Польщі. Про збитки беззахисних українських сільських громад і знущання влади над селянами Прицак знав від родичів із боку і матері, і батька, які мешкали у сільській місцевості на Самбірщині і Дрогобиччині. Прицак також був свідком велелюдних протестів українських селян, які приїздили з навколишніх сіл до Тернополя для вияву свого протесту проти дій влади. На тлі цих подій Прицак як українець зазнав тяжких образ під час уроків із боку гімназійного вчителя, який звинувачував підлітка перед всіма його одноклас-

⁸ Прицак Омелян. Мій шлях історика. С. 65.

⁹ Там само.

никами протягом тривалого часу у нібито його бажанні як гайдамаки напасти на вчителя з ножом¹⁰.

Та вирішальним фактором у визначенні своєї національної ідентичності стало з'ясування обставин смерті рідного батька у Брест-Литовську у вересні 1919 року. За словами Пріцака, довідавшись, що його батько загинув як український військовополонений у польському таборі, він «...кинувся в першу чергу на спомини учасників Визвольних Змагань, праці з історії УГА і т. п. Все, що мало який-небудь зв'язок із справою, за яку мій мені незнаний батько загинув, було надзвичайно важне і цікаве»¹¹. Одночасно він почав вивчати літературну українську мову. Отримавши у подарунок з однієї приватної бібліотеки перші п'ять томів «Історії України-Руси» М. Грушевського, взявся за їх ґрунтовне вивчення. Своєю чергою, фундаментальна праця Грушевського наштовхнула Пріцака на потребу вивчати східні мови. П'ятнадцятилітній гімназист зауважив для себе, що М. Грушевський у викладі історії України використовував велику кількість грецьких, латинських і давньоруських джерел, однак східні джерела, насамперед при описі подій хозарського, печензького, половецького періодів та відносин України з Кримським Ханатом і Османською Портою, не було згадано¹². І Пріцак ставить перед собою амбітне завдання – «виповнити прогалину у творі Грушевського»¹³. Очевидно, шлях для здійснення такого сміливої мети мав проходити через університетську освіту.

Львівський університет Яна Казимира/ Львівський державний університет ім. Івана Франка. 1936–1940

У 1936 році Пріцак починає свої університетські студії у Львівському університеті Яна Казимира – одному з найкращих вищих навчальних закладів Європи у 1930-ті роки. Після встановлення у Східній Галичині польської влади і до початку Другої світової війни Львівський університет, поряд із Варшавським та

¹⁰ Див.: Pritsak Omeljan. *Apologia Pro Vita Sua*. Р. XI–XII; Пріцак Омелян. Мій шлях історика. С. 63.

¹¹ Пріцак Омелян. Мій шлях історика. С. 64.

¹² Pritsak Omeljan. *Apologia Pro Vita Sua*. Р. XIV.

¹³ Пріцак Омелян. Мій шлях історика. С. 65.

Ягеллонським університетами, входив до трійки найвизначніших наукових та культурних осередків Польщі. Протягом 1936–1939-го, тобто трьох повних навчальних років, Прицак навчався на гуманітарному факультеті Львівського університету Яна Казимира у визначних польських професорів, які належали до провідних вчених не лише міжвоєнної Польщі, а й світової науки. Початок навчання Прицака в університеті збігся з введенням до переліку обов'язкових предметів для всіх студентів філософії та логіки. Ці курси відповідно читали два видатні вчені – філософ, яскравий представник феноменологічної школи ХХ століття Роман Вітольд Інгарден (Roman Witold Ingarden, 1893–1970) та логік, філософ, представник львівсько-варшавської філософської школи Казімеж Айдукевич (Kazimierz Ajdukiewicz, 1890–1963). Своє враження та значення від навчання у Інгардена й Айдукевича у становленні його як історика Прицак описав у автобіографії: «Я мав щастя, що тоді ті курси читали вчені світової слави, які були разом дуже добрими лекторами. ...виклади названих світочів (Р. Інгардена та К. Айдукевича. – Т. С.) своїх наук відкрили мені очі на важність для історика як філософії, так і логіки. Це був початок моїх роздумувань над теорією історії і над історіософією»¹⁴.

Вибір Прицаком гуманітарного факультету був пов'язаний із його свідомим бажанням здобути фах історика. Студіюючи новітню історію у Адама Шельонговського (Adam Szelaḡowski, 1873–1961), історію господарства у Францішека Буяка (Franciszek Bujak, 1875–1953), історію середніх віків у Теофіла Еміля Модельського (Teofil Emil Modelski, 1881–1967), античну історію у Костянтина Хилінського (Konstanty Chyliński, 1881–1939), археологію у Леона Тадеуша Козловського (Leon Tadeusz Kozłowski, 1892–1944), історію Східної Європи у Людвика Коланковського (Ludwik Kolankowski, 1882–1956) та ін., Прицак отримав весь комплекс знань як історик у найкращих представників польської історичної школи¹⁵. При цьому, перебуваючи під сильним враженням від своєї родинної історії, зокрема загибелі батька у недавніх визвольних змаганнях, юнак із перших днів навчання обрав своєю спеціалізацією новітню історію, записавшись на семінар професора А. Шельонговського. Підготовка рефератів за окремими історичними працями, участь у роботі

¹⁴ Прицак Омелян. Мій шлях історика. С. 65–66.

¹⁵ Атестати і свідоцтва про освіту і навчання О. Прицака. *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 1040, арк. 76–96.

семінару, учасниками якого здебільшого були дослідники вже з певним досвідом, опрацювання і аналіз досліджень учасників семінару були тими важливими кроками, здійснюючи які, Пріцак вчився історичному ремеслу, ознайомлювався з методами і правилами використання джерел, логікою аналізу окремих фактів та їх комплексного осмислення тощо.

Одночасно з історичними дисциплінами з першого року навчання в університеті Пріцак опановував сходознавчі курси, мотивований бажанням доповнити історичні праці з історії України дослідженнями східних джерел. Протягом трьох років він прослухав цикли мовних, історичних, літературознавчих сходознавчих курсів, зокрема таких, як історія кочових народів Середньої Азії, будова тюркських мов, монгольська мова, алтайські народи і мови, література Середньої Азії у видатного лінгвіста і сходознавця Владислава Котвіча (Władysław Kotwicz, 1872–1944). Називаючи його своїм «першим сходознавчим професором» і найкращим тоді у світі знавцем Монгольської імперії, Пріцак писав, що саме Котвіч «уперше запізнав мене із тим, що я так прагнув зрозуміти: структурами кочових степових імперій, як теж із їх специфікою, устроєм та їх візією у веденні ними закордонної політики»¹⁶. Крім того, в університеті Пріцак вивчав арабську, турецьку, перську мови, літературу та історію. Найвищими балами були оцінені його знання як частини магістерських іспитів із таких дисциплін, як описова граматики османської мови, описова граматики арабської мови, географія, етнографія та історія Туреччини і арабських країн, історія турецької і арабської літератури¹⁷.

Оскільки українознавчі предмети у Львівському університеті за часів Другої Речі Посполитої не викладалися, освіту та перший дослідницький досвід з українських дисциплін О. Пріцак за прикладом інших українців у Львові здобував у Науковому Товаристві імені Шевченка (далі – НТШ). Так, охочі студіювати історію України відвідували Історико-джерелознавчу комісію НТШ, котра на вимогу польської влади могла лише залучати молодь до співпраці, однак при цьому не бути місцем академічного вишколу дослідників з української історії. Та попри заборону польською владою з 1936 р. в рамках діяльності цієї комісії працював науковий семінар на кшталт

¹⁶ Пріцак Омелян. Мій шлях історика. С. 71.

¹⁷ Атестати і свідоцтва про освіту і навчання О. Пріцака. *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 1040, арк. 20–24.

університетських семінарів, на щотижневих засіданнях якого виступали і досвідчені науковці – члени НТШ, і початківці, котрі під опікою старших колег набували знання з методики та методології наукової праці. Ініціатором створення семінару, організатором його роботи, залучення студентів до участі в засіданнях був історик, журналіст, редактор, бібліограф, перекладач Теофіл Коструба (1907–1943). Саме Коструба увів Прицака до такої поважної наукової української інституції, якою було НТШ у 1930-х роках¹⁸.

Знайомство студента Прицака з науковим середовищем Товариства і долучення до його діяльності відбулося буквально з перших тижнів навчання в університеті. Протягом наступних років, до завершення університетських студій, життя Прицака буде тісно пов'язане з НТШ, де він здобуватиме не лише знання, а й перший дослідницький досвід, перебуватиме під опікою знаних учителів, спілкуватиметься з провідними українськими науковцями, отримає професійну і товариську підтримку. Коструба посприяв також у зав'язанні та поглибленні стосунків між студентом О. Прицаком і визнаними вченими – членами НТШ істориком Іваном Крип'якевичем (1886–1967), археологом Ярославом Пастернаком (1892–1969), бібліографом Іваном Кревецьким (1883–1940) та ін. Про вплив учених із кола НТШ на становлення як історика і науковця свідчить той факт, що в автобіографії, долученій до тексту докторської дисертації, яку Прицак захищав у 1948 р. в Університеті Геттінгена (Німеччина), в переліку своїх вчителів поряд із професорами Львівського, Берлінського, Геттінгенського університетів він називає також імена Т. Коструби, І. Крип'якевича, Я. Пастернака та В. Сімовича, котрі спричинилися до його формування як науковця¹⁹.

Велику роль у житті Прицака студентських років відіграв насамперед Т. Коструба, з яким він підтримував приятні товариські стосунки. За словами Прицака, Коструба став для нього тим старшим товаришем, до якого він на основі взаємної довіри та симпатії звертався за консультацією з багатьох «робочих» дослідницьких

---

¹⁸ Прицак Омелян. Моя українізація і початок наукової праці. *Вісник УВАН*. Нью-Йорк, 2004. Ч. 3. С. 131.

¹⁹ Pritsak Omeljan. Karachanidische Studien I–IV. Studien zur Geschichte der Verfassung der Türk-Völker Zentralasien. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Georg-August-Universität zu Göttingen. Band II. *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 2, арк. 163.

питань – від користування каталогом великої бібліотеки, написання бібліографічної картки до методики роботи з історіографічними й бібліографічними працями з історії України та порад щодо систематичного ознайомлення зі всією українською науковою періодикою²⁰. Старший на 12 років від Пріцака Коструба вже мав у науковому середовищі Львова визнання як високопрофесійний історик-медієвіст. Його феноменальні здібності, ерудиція, глибокі знання та працьовитість у сукупності з привітністю і шляхетністю поведінки притягували студіюючу молодь, котра не лише користувалася допомогою старшого колеги в дослідницькій роботі, а й перебувала під його особистісним впливом²¹. Крім порад наукового характеру Коструба, буди гетьманцем і редактором прогетьманського часопису «Хліборобський Шлях», що виходив у Львові у 1932–1935 роках, не лише познайомив свого молодшого товариша з працями В'ячеслава Липинського²², а й порекомендував Гетьманському Центру у Берліні Пріцака для написання генеалогічної розвідки роду Скоропадських.

До 20-ї річниці Української Держави 1918 року на чолі з Павлом Скоропадським львівські гетьманці та прихильники українського консервативного руху готували збірник спогадів і статей. Захоплюючись генеалогією ще з гімназійних часів, Пріцак з ентузіазмом взявся за генеалогічне дослідження роду Скоропадських. За сприяння львівського журналіста, редактора консервативного часопису «Нова Зоря», гетьманця Осипа Назарука (1882–1940), який характеризував у листі П. Скоропадському Пріцака як здібного юнака²³, гетьман неодноразово листувався з Пріцаком щодо підготовки статті, надсилав джерельні матеріали з німецьких фондів та родинні

---

²⁰ Там само. С. 132.

²¹ Домбровський Олександр. Семінар історії України при НТШ в тридцяти роках. *Український історик*. 1973. № 1–2 (37–38). С. 122; Його ж. Теофіл Коструба – призабутий історик. *Український історик*. 2004–2005. № 3/4. С. 232.

²² Пріцак Омелян. Моя українізація і початок наукової праці. С. 132.

²³ Зокрема, в листі О. Назарука до П. Скоропадського від 4 квітня 1938 року Назарук подає такі особисті враження від О. Пріцака: «Молодого Пріцака я тимчасом пізнав уже особисто і хоч я тільки раз говорив з ним, то думаю, що можу напевно сказати, що се людина не зіпсута, він дуже несміливий і очевидно перейнятий ідеєю української монархічної справи, для якої працює. А що це здібний чоловік, отже можна йому післати всякі інформації та світлинки осіб Гетьманського Роду». Див.: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІА), ф. 359, оп. 1, спр. 205, арк. 175.

спогади²⁴. Можна припустити, що у пошуках джерел у львівських фондах та у написанні статті Прицак отримував поради і допомогу з боку його вчителів – І. Крип'якевича і Т. Коструби, оскільки в цей час він паралельно працював над «Мазепинською бібліографією» в рамках роботи історико-джерелознавчої комісії НТШ²⁵. Стаття під назвою «Рід Скоропадських (Історико-генеалогічна студія)» з двома генеалогічними таблицями роду Скоропадських та панівних європейських і українських династій у роді Скоропадських була опублікована у збірнику «За велич нації. У двадцяті роковини відновлення української гетьманської держави» поряд із матеріалами відомих діячів гетьманського руху – С. Шемета, Б. Гомзина, О. Назарука, Т. Коструби, В. Кужима, В. Босого, В. Євтимовича, В. Левицького та ін.²⁶. При цьому, слід наголосити, що єдина стаття Прицака була підготовлена як наукове дослідження, всі інші статті написані у жанрах публіцистики або мемуаристики. О. Прицак зібрав, систематизував та опрацював широкий масив джерел та історіографічних праць українських, російських, шведських дослідників XVIII–XIX ст. та своїх сучасників – В. Липинського, Д. Дорошенка, Т. Коструби, І. Борщака, Д. Яворницького, М. Андрусяка, В. Заїкіна. Стаття «Рід Скоропадських...» стала першою дослідницькою візитівкою Прицака в процесі знайомства й налагодження контактів з українськими науковцями передвоєнного часу. Відбитку статті з надрукованою світлиною скульптурного погруддя П. Скоропадського роботи гетьманівни Єлисавети Скоропадської (1899–1976) Прицак надіслав Д. Дорошенкові, Б. Крупницькому та І. Борщакові²⁷.

²⁴ В архіві О. Прицака зберігаються три листи від Павла Скоропадського, що стосуються роботи історика над родоводом Скоропадських, а також декілька вітальних листівок. Див.: Наукова бібліотека НаУКМА, ф. 10, оп. 1, спр. 778.

²⁵ Листи Д. Дорошенка до І. Крип'якевича. ЦДА, м. Львів, ф. 357, оп. 1, спр. 20, арк. 2, 5; Прицак Омелян. Спогад про вчителя. *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* / відп. ред. Ярослав Ісаєвич, упор. Феодосій Стеблій. Львів, 2001 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць, 8 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). С. 563.

²⁶ Прицак Омелян. Рід Скоропадських (Історико-генеалогічна студія). *За велич нації. У двадцяті роковини відновлення української гетьманської держави* / ред. колегія : Микола Пасічник, mgr. Михайло Карпишин, Теофіл Коструба. Львів, 1938. С. 50–68.

²⁷ Листування О. Прицака з Д. Дорошенком, Б. Крупницьким, І. Борщаком. *Наукова бібліотека НаУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 982.

У тому ж 1938 році Пріцак під керівництвом І. Крип'якевича підготував статтю, присвячену сюжету з життя Івана Мазепи, яка за рекомендацією Крип'якевича була надрукована у збірнику «Мазепа» Українського наукового інституту у Варшаві²⁸. Для третього тому збірника «Мазепа» молодий дослідник підготував «Мазепинську бібліографію», яка охоплювала близько 1200 позицій наукових праць та понад 600 рецензій. Надісланий попередньо рукопис «Мазепинської бібліографії» Д. Дорошенкові, Б. Крупницькому та І. Борщакові отримав схвальні відгуки науковців. Зокрема, Д. Дорошенко так оцінив роботу: «З великим інтересом і приємністю перегляну Вашу Мазепинську бібліографію, але ледве чи зможу щось до неї додати. Ви, бачу, так совісно переглянули ріжні наукові видання, що напевно нічого не пропустили, а окрім того, Ваш рукопис переглянув такий компетентний знавець, як проф. Крип'якевич. Одже я перегляну вашу працю лише для того, щоб задовольнити свою цікавість. Дуже тішуся, що Ваша бібліографія буде надрукована в т. 3 збірника “Мазепа”, як казав мені проф. Лотоцький»²⁹. Д. Дорошенко не помилився у попередній оцінці бібліографії Пріцака і після детального ознайомлення з нею у листі до І. Крип'якевича назвав її «солідною працею!»³⁰. На жаль, через початок Другої світової війни збірник не був надрукований. Під керівництвом І. Крип'якевича і Т. Коструби Пріцак разом з іншими молодими дослідниками працювали над створенням бібліографії з історії України на основі праці «Історія України-Руси» М. Грушевського, яка також після окупації західноукраїнських земель у 1939 році й ліквідації НТШ була втрачена.

Тісні дослідницькі взаємини Пріцака з І. Крип'якевичем, розпочаті у студентські роки, засадничо вплинули на формування молодого дослідника³¹. Не маючи можливості прослуховувати

²⁸ Пріцак Омелян. Іван Мазепа і княгиня Анна Дольська. *Мазепа*: Збірник. Т. 2. С. 102–117 (Праці Українського наукового інституту. Т. 46. Варшава, 1938).

²⁹ Лист Д. Дорошенка до О. Пріцака від 26 вересня 1938 року. *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 982, арк. 1.

³⁰ Лист Д. Дорошенка до І. Крип'якевича від 30 вересня 1938 року. *ЦДІА*, м. Львів, ф. 357, оп. 1, спр. 13, арк. 5.

³¹ Своему вчителеві І. Крип'якевичу О. Пріцак присвятив кілька розвідок, у яких подав визначення ролі й місця вченого в українській науці, оцінку високих стандартів його наукової праці, а також висловив подяку за навчання і увагу. Див.: Omeljan Pritsak. Ivan Krypiakievych (1886–1967). *Annals of Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*. New-York, 1964–1968. Vol. XI. No. 1–2 (31–32). P. 264–268; Його ж. Спогад про вчителя. С. 562–566.

академічні лекції у Крип'якевича, однак активно заангажований у роботу Історико-джерелознавчої комісії НТШ, Прицак отримував від професора, окрім порад щодо пошуку матеріалів, також цінні практичні навички опрацювання джерел, їх інтерпретації і викладу відповідно до завдань дослідження. І найголовніший принцип наукової лабораторії історичних досліджень Крип'якевича, який за своєї Прицак, полягав у необхідності «виділити що є центральне до даної теми від маргінального»³². Результатом успішної співпраці вчителя й учня в рамках діяльності НТШ протягом 1937–1939 років стали 20 історичних розвідок, опублікованих Прицаком у згаданих збірниках «За велич нації» та «Мазепа», а також у львівських україномовних часописах³³. Усі статті були пов'язані з українською тематикою, при цьому шість із них присвячені темі гетьманської України, вісім – історії українських земель та української церкви, а шість – україно-арабським взаєминам у часи Середньовіччя.

Друга світова війна й вступ радянських військ у Східну Галичину у вересні 1939 р. кардинально змінили життя на західноукраїнських землях, зокрема у сфері освіти і науки. Львівський університет зазнав радикальних змін у назві, структурі та фактично у всіх напрямках і формах діяльності: одні факультети і кафедри були ліквідовані, інші реорганізовані, відкриті нові кафедри, навчання проводилося за новими навчальними програмами, частина професорів виїхала до Польщі. О. Прицак став студентом філологічного факультету останнього року навчання Львівського державного університету імені Івана Франка. Він завершував свої насамперед сходинкові студії у тих викладачів, які залишилися далі працювати в університеті, зокрема, турецьку мову і літературу у Євгена Завалинського (1911–1993), перську мову у Могаммеда Садикбея Агабекзаде (1865–1944), арабську мову у Тадеуша Левіцького (1906–1992), історію культури Сходу у Стефана Стасяка (1884–1962)³⁴.

³² Прицак Омелян. Мій шлях історика. С. 69.

³³ Див.: Hajda Lubomyr. The Bibliographie of Omeljan Pritsak. *Harvard Ukrainian Studies. Euchariston: Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*. 1979–1980. Vols. III–IV. Parts 1, 2. P. 7–50; Омелян Прицак. Біобібліографічний покажчик, 1937–2018 / упоряд. : О. Д. Василюк, Ю. М. Кочубей. Київ, 2019. С. 11–12.

³⁴ Залікова книжка О. Прицака Львівського державного університету імені Івана Франка. *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 1040, арк. 26–36.

Другий науковий осередок, з яким був пов'язаний О. Прицак протягом перших трьох студентських років, – НТШ – радянська влада ліквідувала, а все майно було передано у розпорядження Народного комісаріату освіти та Академії наук УРСР. Всі наукові відділи НТШ об'єднали з відповідними інститутами Академії наук під загальною назвою «Львівський філіал Академії Наук УРСР»³⁵. Відповідно на базі Історичної секції НТШ 1 лютого 1940 року було засноване Львівське відділення Інституту історії, директором якого призначили І. Крип'якевича. Попри те, що О. Прицак ще не завершив свої університетські студії, за клопотанням І. Крип'якевича, з самого початку роботи відділу він був зарахований його молодшим науковим співробітником і секретарем. Дослідницька діяльність Прицака була сфокусована на вивченні східних джерел з історії України³⁶, брак яких у фундаментальній праці М. Грушевського Прицак зауважив ще в гімназійні роки, і це стало одним із ключових мотивів обрання ним фаху історика. Опанувавши базові основи історичної та сходознавчої наук у визначних професорів Львівського університету польського періоду та здобувши прикладні знання з історіографії, джерелознавства, бібліографії в НТШ від українських науковців, котрі щедро ділилися своїм дослідницьким досвідом, методами пошукової й аналітичної роботи з історичними джерелами і фактами, Прицак мав можливість вже як дослідник працювати у науковій царині, якою був захоплений, сполучаючи два напрями свого професійного формування – історію і сходознавство.

Аспірантура під керівництвом Агатангела Кримського. 1940–1941

Найбільш знаковою подією у житті Прицака останнього року навчання у Львівському університеті стала зустріч з Агатангелом Кримським (1871–1942). Протягом 1940 року А. Кримський неодноразово приїздив до Львова у складі делегацій діячів науки і культури з Києва, котрі виступали з агітаційною метою перед

³⁵ Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія Наук. Нарис історії. Київ : Наукова думка, 1993. С. 57.

³⁶ Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991 : у 2 книгах. Книга 1. 1935–1947. Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. С. 169.

західноукраїнським населенням. Радянська влада включала до списку делегацій А. Кримського з огляду на його авторитет вченого та славу у львівських культурних колах. Учений виступав у Львівському університеті перед викладачами і студентами, спілкувався з львівськими науковцями. Ім'я А. Кримського було добре відоме О. Прицакові ще з гімназійних років. Бувши студентом і спеціалізуючись зі сходознавства, О. Прицак більш ґрунтовно знайомиться з працями А. Кримського: «Мені дуже імпонували і стали у великій потребі його (А. Кримського. – Т. С.) знамениті бібліографічні екскурси у його творах з історії Арабії, Османів, Персів, Хозарів та Кримських татар. Зокрема було для мене відкриттям широке притягнення до вивчення середньовічної історії Близького Сходу західноєвропейських та слов'янських джерел, яке типічне для творчості Кримського. Великий вплив на мене мали дві праці Кримського: “Мусульманство і його будучність” (Львів, 1904) та “Турки, їх мова і література” (Київ, 1930)»³⁷.

Після безпосереднього спілкування Прицак отримав пропозицію Кримського навчатися у нього в аспірантурі у Києві. Очевидно, що формально це могло статися лише після завершення навчання у Львівському університеті та отримання відповідних документів наприкінці 1939–1940 навчального року. Для Кримського на схилі літ, після його десятирічного усунення від процесу формування нових поколінь науковців і насамперед сходознавців, Прицак із його класичною гімназійною та університетською підготовкою, навчанням у відомих польських сходознавців, знанням низки європейських і східних мов, працелюбністю і наполегливістю, став неочікуваною знахідкою. Диплом про завершення навчання вже у радянському Львівському університеті Прицак отримав у липні 1940 року зі спеціальності «східні мови і літератури»³⁸. У вересні 1940 року Прицак за рекомендацією І. Крип'якевича та за успішними результатами вступних іспитів був зарахований аспірантом Інституту мови Академії наук зі спеціальності «ісламська філологія».

Офіційне навчання Прицака у статусі аспіранта у А. Кримського тривало лише приблизно місяць, оскільки Прицак невдовзі після зарахування до аспірантури був мобілізований до радянської армії.

³⁷ Прицак Омелян. Мій шлях історика. С. 71–72.

³⁸ Диплом О. Прицака, виданий Львівським державним університетом імені Івана Франка. *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 1040, арк. 97–98.

Тим не менше протягом цього короткого часу спілкування між аспірантом та науковим керівником було досить інтенсивним і плідним. Тому не випадково навчання у А. Кримського Пріцак називає не інакше, як «наукові зустрічі»³⁹. За словами Пріцака, Кримський ознайомив свого учня з власною методикою наукового дослідження та аналізу східних джерел⁴⁰. У той час А. Кримський завершував роботу над монографією «Історія хозар»⁴¹. Тому не випадково ця тема була основною, за словами Пріцака, під час його зустрічей з А. Кримським. Твердження вченого про те, що Хозарський каганат потрібно розглядати як попередника Київської держави, а тому ця тема у цілісному дослідженні історії України та її походження заслуговує на особливу увагу дослідників, міцно вкарбувалися у пам'яті молодого Пріцака. На початку 1990-х років він писав: «З того часу ще на сьогодні день (зокрема в останні роки) я багато часу присвячував і присвячую історії Хозар, і в такий спосіб віддаю данину своєму учителеві – який мене ввів у ту дуже цікаву царину історії України»⁴².

Попри активні заходи Кримського залишити свого учня в аспірантурі, наприкінці жовтня 1940 року Пріцак був мобілізований до армії. Очевидно і для Кримського, і для Пріцака такий поворот подій був приголомшливим: вчений знову втрачав можливість працювати з освіченим і добре підготовленим у ділянці сходознавства молодим дослідником, мрії і прагнення якого своєю чергою навчатися у видатного сходознавця руйнувалися принаймні на певний час. Протягом осені 1940 року і зими 1941 року Пріцак служив в артилерійських військах у Башкирії, в містах Стерлітамак, Уфа, а пізніше – в Міас Челябінської обл., Свердловську та Слобідському біля Кірова. Навіть абсолютно несприятливі умови радянської армії Пріцак використовує для подальшого навчання, про що красномовно свідчать його слова з листа до свого університетського товариша: «В мене зараз двох приятелів східних: один татарин із матірньою татарською мовою і один казах з Алма-Ати. Вони мене вчать своїх

³⁹ Пріцак Омелян. Мій шлях історика. С. 72.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Рукопис монографії «Історія хозар» разом з іншими матеріалами А. Кримського у грудні 1941 року у Києві Н. Полонська-Василенко передала О. Пріцакові на збереження. Попри воєнні роки, часті переїзди Пріцака, він зберіг рукопис, що сьогодні зберігається в його архіві. Див.: Наукова бібліотека НАУКМА, ф. 10, оп. 1, спр. 1748.

⁴² Пріцак Омелян. Мій шлях історика. С. 72.

діалектів. Взагалі тут багато східних типів. Що другий, третій то туркмен, то узбек, то башкір, татарин т. д. І побут з ними для мене розрадою. Дістав я підручників по башкірській і казансько-татарській мовах і їх солідно взявся вивчати»⁴³.

Навесні 1941 року військову частину Прицака передислоковують до України, і він служить у Білій Церкві. Опинившись в Україні та ще й недалеко від Києва, Прицак, попри щоденну військову підготовку, заняття з артилерійських дисциплін, математики, тригонометрії, нав'язує листовний контакт з А. Кримським. Він просить свого вчителя надіслати йому наукові праці, підручники арабської, турецької і кримськотатарської мов, запевняючи А. Кримського, що має досвід ховати книги в казармі, де перебувало понад 250 осіб. Спрагло до знань Прицака не бентежать брак умов для навчання та заборона солдату мати свої книжки, очевидно, не пов'язані з військовою справою⁴⁴. Простудіювавши у бібліотеці військової частини антологію казахської мови і літератури, він ділиться з вченим своїми роздумами щодо походження народів Середньої Азії та просить пояснити незрозумілі йому поняття і твердження⁴⁵. Вчений відгукується на бажання Прицака далі навчатися і надсилає йому книжки та, ймовірно, відповідає на запитання свого допитливого і наполегливого учня. На жаль, листи А. Кримського до Прицака цього часу до нас не дійшли. Натомість у бібліотеці останнього зберігається книжка, яку надіслав А. Кримський Прицакові 15 травня 1941 року, про що свідчить напис на титульній сторінці видання.

⁴³ Лист О. Прицака до Є. Завалинського від 17 листопада 1940 року. *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 652, арк. 1. Також див.: Pritsak Omeljan. *Arologia Pro Vita Sua*. P. XIV.

⁴⁴ Сильне бажання Прицака займатися науковою роботою попри несприятливі умови військової служби проходить лейтмотивом у його листуванні цього часу до інших кореспондентів. Наприклад, у листі до Є. Завалинського він пише: «...просив би дещо паперу до писання післати і який небудь турецький підручник (я постараюся його заховати перед всіма). Дальше пиши мені частіше про себе, про твою наукову роботу, про теми що над ними працюєш, про наукові видання, про книжки що їх привіз. Може тобі це видаватись смішним а то “фантастичним”, все таки для мене це було б дуже а дуже благодійне. Знаєш, я привик жити серед “гомону” наукових виданнів, тем, дискусій – а тут вже півроку цього й іздалека не стрічаю. Хіба у снах». Див.: *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 652, арк. 3.

⁴⁵ Листи О. Прицака до А. Кримського зберігаються в архіві І. Крип'якевича. Див.: Копії листів О. Прицака до А. Кримського. *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 1074, арк. 10–11.

Крім того, у статті про А. Кримського «Велика книга життя» від 15 березня 1941 року поряд з іншими аспірантами вченого згадується Прицак, котрий саме в цей час перебував в армії у Білій Церкві⁴⁶. Отже, навіть перебуваючи на військовій строковій службі, О. Прицак ініціює відновлення спілкування з А. Кримським, отримує від ученого консультації і книжки, а Кримський своєю чергою публічно називає його своїм аспірантом.

Від початку нападу Німеччини на СРСР військова частина Прицака була задіяна у воєнних діях, і він у перші тижні війни разом із тисячами радянських військових потрапив до німецького полону, з якого йому вдалося втекти. Відвідавши маму у Тернополі, О. Прицак добивається посвідки від Українського комітету Дистрикту «Галичина» на поїздку до Звенигородки і Києва для подальшого навчання у А. Кримського. У Києві він дізнається, що у липні 1941 року співробітники НКВС вивезли А. Кримського з його родинного будинку у Звенигородці до Харкова⁴⁷. Отже, трохи більше року з великими перервами Прицак мав можливість спілкуватися з А. Кримським, однак інтелектуальний, науковий і особистісний вплив вченого на Прицака був настільки вагомим, що впродовж усієї наукової діяльності останнього незалежно від місця праці, посади і реалізації без перебільшення грандіозних наукових проектів він неодноразово повертався до кола наукових проблем свого вчителя.

Не знайшовши А. Кримського, Прицак протягом кількамісячно-го перебування у Києві співпрацює з часописом «Українське Слово», де побачили світ його три публікації. Перша стаття «Назва Києва в минулому»⁴⁸ як для газетної публікації є досить розлогою і водночас чітко структурованою, кожний із шести розділів якої присвячений висвітленню назви Києва в джерелах від часів античності

---

⁴⁶ Автор статті Б. Вайсман писав її зі слів А. Кримського. Збережений машинописний варіант статті містить рукописні правки самого вченого. Див.: Наукова бібліотека НаУКМА, ф. 10, оп. 1, спр. 1786, арк. 6.

⁴⁷ Вже після реабілітації А. Кримського у 1957 році стало відомо, що НКВС з Харкова вивіз вченого до Кустанайської тюрми у Казахстані, де він у січні 1942 року загинув. Див: Іаєнко Іван. Хватальна евакуація. За слідчою справою А. Кримського. *Літературна Україна*. 1990. 25 жовтня. № 43 (4400). С. 6.

⁴⁸ Прицак Омелян. Назва Києва в минулому. *Українське Слово*. Київ, 1941. Жовтень.

За згодою автора стаття незабаром була передрукована у Празі. Див.: Пробоєм. Прага, 1942. № 2 (103). С. 99–102.

до досліджень тогочасної історичної науки. Незважаючи на те, що стаття друкувалася в часописі популярного характеру, Прицак не обмежився лише переліком 28 авторів, у працях яких згадуються або досліджуються стародавні назви Києва, а й провів порівняльний аналіз згадуваних ним джерел. Стаття «Анатема Мазепи»⁴⁹ продовжує довоєнні дослідження Прицака, присвячені біографічним сюжетам українського гетьмана. Замітка «Чергове вандаilstvo Москви (репортаж про вибух в Успенському Соборі Печерської Лаври)»⁵⁰ була написана під впливом зруйнування духовної святині 3 листопада 1941 року.

У січні 1942 року Прицак повертається до Львова. В цей час німці дозволили І. Крип'якевичу створити Кабінет історії України як підрозділ Історичної секції відновленого НТШ. До роботи Кабінету були залучені науковці різних поколінь, зокрема, Богдан Барвінський (1880–1958), Василь Гарасимчук (1880–1944), Мирон Кордуба (1876–1947), Микола Андрусак (1902–1985), Євген Завалинський (1907–1993), о. Роман Лукань (1907–1943), Олександр Домбровський (1914–2014), а також О. Прицак. На пропозицію І. Крип'якевича Прицак знову потрапляє у знайоме йому наукове середовище НТШ. І. Крип'якевич не лише допомагає у важкий воєнний час Прицакові отримати офіційний статус співробітника державної установи з відповідною платнею, а й підтримує бажання Прицака далі поєднувати сходиначні дослідження з вивченням історії України⁵¹.

Те саме бажання далі навчатися, яке попри війну привело Прицака восени 1941 року до Києва, було вирішальним для нього й після повернення до Львова. Прицак активно шукав різні можливості продовжити навчання, при цьому не в будь-якому університеті, а саме там, де викладалося сходиначство, зокрема у Берлінському і Карловому у Празі. Як мешканець Дистрикту «Галичина» у складі Генерал-губернаторства Прицак не мав права виїхати за межі цієї території без офіційного дозволу. Восени 1942 року він подає документи до Берлінського та Празького Карлового університетів, однак отримує відмови. Крім того, незважаючи на те, що Прицак мав завершену університетську освіту і навчався в аспірантурі, весною 1943 року він свідомо подає прохання до Українського Вільного Університету (далі – УВУ) у Празі про зарахування його звичайним студентом філософського факультету

⁴⁹ Прицак Омелян. Анатема Мазепи. *Українське Слово*. Київ, 1941. Листопад.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Лист І. Крип'якевича до О. Прицака від 21 жовтня 1942 року. *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 718, арк. 3.

тету⁵². Очевидно, що УВУ Пріцак розглядав як тимчасове місце навчання з тим, щоб отримати статус студента університету і дозвіл для виїзду з Генерал-губернаторства до західноєвропейського міста. Цей крок був також безрезультатним, оскільки УВУ вимагав дозвіл Академічного закордонного уряду в Празі, якого Пріцак не отримав.

Берлінський університет Фрідріха Вільгельма. 1943–1945

Завдяки своєму товаришеві Є. Завалинському та своїй наполегливості Пріцак все-таки досягає неймовірної можливості у военний час навчатися у Берлінському університеті. У 1942 році Є. Завалинський, випускник, докторант, доцент Львівського університету, учень В. Котвіча, фахівець із тюркології, автор низки досліджень, опублікованих у довоєнних польських наукових часописах, отримав дозвіл на виїзд до Райху. Півроку він перебував у Берліні, де працював в архівах і бібліотеках та наві'язав стосунки з німецькими сходознавцями, зокрема з професором Берлінського університету, знаним науковцем, арабістом, ісламістом, співголовою Deutsche Morgenländische Gesellschaft Ріхардом Гартманом (Richard Hartmann, 1881–1965). Від Є. Завалинського Р. Гартман довідався про Пріцака, учня А. Кримського, якого німецький вчений добре знав і з яким мав давні листовні контакти. Саме в цей час Пріцак перекладав з арабської на українську мову рукопис Павла Алепського «Подорож патріарха Макарія», який він отримав з іншими матеріалами А. Кримського від Н. Полонської-Василенко у грудні 1941 року у Києві⁵³. Професор Гартман через Є. Завалинського консультував Пріцака

⁵² Виписка з листа Українського Вільного Університету в Празі від 21 грудня 1942 року за підписом секретаря філософського факультету УВУ М. Россіневича про отримання УВУ прохання О. Пріцака від 29 вересня 1942 року про запис звичайним слухачем. *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 1041, арк. 1.

⁵³ «Київський» список рукопису Павла Алепського «Подорож патріарха Макарія» – унікальна пам'ятка і джерело з історії України XVII ст., який придбав А. Кримський під час свого відрядження до Сирії і Лівану у 1890-х роках. Рукопис зберігається в колекції О. Пріцака. Про матеріали А. Кримського, які Н. Полонська-Василенка передала О. Пріцакові, див.: Н. Д. [Полонська-Василенко Н.]. Агатангел Кримський. *Україна*. Париж, 1949. 36. 2. С. 121–128; Пріцак О. Наталія Полонська-Василенко: жмут спогадів. Полонська-Василенко Н. Д. *Українська академія наук. Нарис історії*. Київ : Наукова думка, 1993. С. 3–7.

з питань перекладу, оскільки, за словами Є. Завалинського, Гартман був «...переконаний, що й я тим (перекладом рукопису. – Т. С.) дещо займаюсь з Тобою (О. Прицаком. – Т. С.) і що тут йде про наш культ Кримського – тимто так зичливо поставився»⁵⁴.

Згодом за допомогою Р. Гартмана у липні 1943 року Прицак зміг приїхати до Берліна, вступити на філософський факультет Берлінського університету Фрідріха Вільгельма та продовжити свої сходознавчі студії. Окрім занять у професора Гартмана, який викладав арабську мову, турецький літературний фольклор, Прицак протягом майже двох років (липень 1943 року – квітень 1945 року) прослухав лекційні курси, був учасником колоквиумів та практичних занять у відомих німецьких сходознавців. Зокрема, він вивчав новоперську мову у Себастьяна Бека (Sebastian Beck, 1878–1951), новоарабську мову – у Вальтера Бйоркмана (Walther Bjorkman, 1896–1996), тюркологію – у Аннемарі фон Габайн (Annemarie von Gabain, 1901–1993), джерела з історії Османської Порти XVIII–XIX ст. – у Гельмута Шеля (Helmuth Scheel, 1895–1967)⁵⁵.

Найбільший вплив з-поміж професорів Берлінського університету на Прицака мав сходознавець, іраніст, інтелектуал Ганс Гайнріх Шедер (Hans Heinrich Schaeder, 1896–1957). Роль професора Шедера не обмежилася лише викладанням іраністики. Як писав О. Прицак, невдовзі через хворобу професор Гартман передав його під опіку Шедеру⁵⁶, який відкрив своєму студенту імена визначних учених у багатьох галузях гуманітаристики та їхні праці, що своєю чергою стимулювали дослідницькі пошуки Прицака, засвоєння ним різних методів і методологічних принципів дослідження. О. Прицак називає Шедера людиною Ренесансу, широких наукових інтересів і захоплень, який був фахівцем з іраністики, філологом, релігієзнавцем, спеціалістом зі світових літератур, істориком, філософом, знавцем семітських, тюркських мов, різномовних джерел, талановитим лектором та навіть концертуючим піаністом. Саме Шедеру завдячує Прицак своїм ознайомленням із науковою творчістю історика, філософа історії і культуролога Арнольда Тойнбі (Arnold Toynbee, 1889–1975), соціолога, філософа, історика, економіста Макса Вебера

⁵⁴ Лист Є. Завалинського до О. Прицака від 3 червня 1942 року. *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 707, арк. 5.

⁵⁵ Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin. Studienbuch für Omeljan Pritsak. *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 1040, арк. 43–67.

⁵⁶ Прицак Омелян. Мій шлях історика. С. 72.

(Max Weber, 1864–1920), філософа, соціолога Хосе Ортеги-і-Гассета (José Ortega y Gasset, 1883–1955), філософа, соціолога Еміля Дюркгайма (Emile Durkheim, 1858–1917), філософа, засновника феноменології Едмунда Гуссерля (Edmund Husserl, 1859–1938), лінгвіста, засновника семіології та структуралізму Фердинанда де Сосюра (Ferdinand de Saussure, 1857–1913), історика-сходознавця Йозефа Маркварта (Josef Marquart, 1864–1930) та сходознавця, філолога Василя Бартольда (1869–1930)⁵⁷. Дослідження науковців світового рівня стали методологічними засадами в історичних, історіографічних, історіософських і філологічних працях О. Прицака.

Від професора Шедера Прицак засвоїв низку важливих для науковця й історика, зокрема, методологічних підходів: історія однієї країни є складовою світового історичного процесу; завдання історика – досліджувати історію своєї країни на основі об'єктивізму; мова є важливим джерелом пізнання кожної культурно-політичної спільноти; письмове джерело є архіважливим у розумінні коду думок кожного народу і кожної епохи; історик, особливо давніх часів, має бути одночасно філологом, для якого велике значення має кожний найменший елемент письмового тексту⁵⁸. З 1944 року О. Прицак під керівництвом професора Шедера почав працювати над дослідженням тюркських народів та держав Центральної Азії у IV–XI ст. За рекомендацією Г. Г. Шедера восени 1944 року Прицак був відряджений для роботи в архівах і бібліотеках Праги і Відня, де познайомився і консультувався з теми дослідження з філологом-сходознавцем Яном Рипкою (Jan Rypka, 1886–1968) та філологом, істориком і сходознавцем Феліксом Тауером (Felix Tauer, 1893–1981).

Окрім навчання у Берлінському університеті О. Прицак долучається до громадського життя українського студентства, виконуючи обов'язки члена і згодом голови студентської організації «Мазепинець» та разом зі своїми товаришами, майбутніми відомими українськими вченими, зокрема з Іваном Лисяком-Рудницьким (1919–1984), Василем Рудком (1910–1995), Євгеном Пизюром (1917–1980), Орестом Зілінським (1923–1976), видає Бюлетень Централі Національної організації українських студентів в Німеччині. Бюлетень підтримували своїми дописами українські науковці Борис Крупницький (1894–1956), Зенон Кузеля (1882–1952), Іван Мірчук (1891–1961), письменник Євген Маланюк (1897–1968). У публікаціях порушувалися питання

⁵⁷ Pritsak Omeljan. *Apologia Pro Vita Sua*. P. XV.

⁵⁸ Прицак Омелян. Мій шлях історика. С. 73.

виховання світогляду, пошани до традиції, загальнолюдських цінностей, ролі еліти в житті українського народу, значення наукової спадщини М. Костомарова, М. Драгоманова, В. Липинського у формуванні молоді. У Бюлетені вийшла також стаття О. Прицака під назвою «Дещо про наш історизм»⁵⁹, яка, за словами О. Зілінського, «...викликає між читачами в Празі, зокрема старшими людьми, дуже позитивний відгук»⁶⁰. Автор проводить причинно-наслідковий зв'язок між силою історизму певної людської спільноти, тобто силою історичної пам'яті, пошани до минулого, зв'язку провідної верстви, та силою її досвіду, політичної культури і відпорності зовнішнім і внутрішнім деструктивним чинникам. У рамках діяльності товариства «Мазепинець» восени 1943 року Прицак виступив перед своїми колегами з доповіддю «Чим була і що дала українству Київська Могилянська академія», на основі якої підготував однойменну статтю, яка не була надрукована у Бюлетені, однак її машинопис зберігся в архіві вченого⁶¹.

Приїхавши до Берліна, О. Прицак одразу відновлює своє передвоєнне спілкування з гетьманом Павлом Скоропадським, котрий у міжвоєнну добу разом із родиною мешкав у передмісті Берліна – Ванзее та продовжував займатися політичною діяльністю, очолюючи український консервативно-гетьманський рух. Вирішальну роль у відновленні контактів О. Прицака та П. Скоропадського після вимушеної перерви через воєнні події відіграла стаття «Рід Скоропадських...», про що вчений зазначав у своєму автобіографічному нарисі: «Це була моя перша книжкова публікація, яка... відкрила мені двері до резиденції гетьмана Павла Скоропадського у Ванзе під Берліном»⁶². Гетьман вбачав у Прицакові молоду інтелектуальну силу гетьманського руху. Протягом понад півтора року П. Скоропадський, котрий потребував історичних консультацій, зокрема щодо

⁵⁹ Прицак Омелян. Дещо про наш історизм. *Бюлетень Централі Націоналістичної Організації Українських Студентів Великонімеччини (НОУС)*. Берлін, 1944. Ч. 4–5. С. 25–31. Невдовзі стаття була передрукована в органі Української громади в Німеччині «Українська дійсність». Див.: Прицак Омелян. Дещо про наш історизм. *Українська дійсність*. Берлін, 1944. № 23 (10 серпня), № 24 (24 вересня).

⁶⁰ Лист О. Зілінського до О. Прицака від 16 серпня 1944 року. *Наукова бібліотека НаУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 708, арк. 2.

⁶¹ Прицак Омелян. Чим була і що дала українству Київська Могилянська академія. *Наукова бібліотека НаУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 205.

⁶² Прицак Омелян. Мій шлях історика. С. 67.

«східних питань» – Криму, кримськотатарського народу, Туреччини, періодично зустрічався з О. Пріцаком, обговорюючи історичні та сучасні аспекти відносин України зі східними державами, аналізуючи причини поразки українських визвольних змагань 1917–1920 років тощо⁶³. Крім того, О. Пріцак сприяв налагодженню та розвитку контактів між гетьманським центром та українською студентською спільнотою, що мало значний вплив на зміну світоглядних поглядів частини членів українських студентських організацій – від радикальних, волюнтаристських та націоналістичних до християнсько-етичних, демократичних та консервативних.

Наприкінці Другої світової війни Берлінський університет припиняє роботу. Рятуючись перед наступом радянських військ більшість викладачів і студентів виїжджають із Берліна. О. Пріцак на початку 1945 року, як і сотні українців, виїздить на південь Німеччини. Без постійного помешкання та коштів, громадянства, маючи лише документи студента Берлінського університету, він зобов'язаний систематично реєструватися у поліційних відділеннях, змушений часто переїздити з одного населеного пункту до іншого, шукаючи притулку серед знайомих, друзів та українських священників. Улітку 1945 року Пріцак перебував разом з іншими українцями у австрійському місті Фельдкірх (Feldkirch) на кордоні Австрії зі Швейцарією та Ліхтенштейном. Значну частину українських біженців на зайнятих союзниками територіях Німеччини й Австрії становили студенти, які шукали можливість продовжити або завершити університетське навчання. Це спонукало українців звернутися до міжнародних організацій та університетів у Швейцарії з проханням прийняти українських студентів. Оскільки поштового та телефонного зв'язку на той час зі Швейцарією не було, необхідно було відрядити студентських представників для безпосередніх перемовин зі швейцарськими урядовими установами і університетами та передання їм відповідних меморандумів. Громадсько-політична діячка Мілена Рудницька (1892–1976) вважала, що таку місію може найкраще виконати О. Пріцак з допомогою студента Романа

---

⁶³ Систематичні зустрічі О. Пріцака і П. Скоропадського підтверджують записи гетьмана в його щоденнику, який зберігається в родинному архіві Скоропадських у Швейцарії, а також запрошення від Гетьманського центру на зустрічі в архіві О. Пріцака. Див.: Потульницький Володимир. Дипломатія Павла Скоропадського. Взаємовідносини гетьмана з острівними монархіями (1926–1943 рр.). Харків, 2014. С. 152–154, 157; Лист Сергія Шемета до О. Пріцака від 12 липня 1943 р. *Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 778, арк. 9.

Волчука (1922 р. н.). У серпні 1945 року, перейшовши нелегально через кордон, Прицак і Волчук надіслали поштою до різних міжнародних та урядових організацій меморандуми щодо становища українців у Німеччині та Австрії, а також відбули візити до ректорів вишів Цюриха і Женеви щодо можливості навчання українських студентів. На зворотному шляху вони були арештовані на кордоні і перебували кілька місяців у трудовому таборі, що був у підпорядкуванні французьких військ. Завдяки нав'язанню контактів Прицака через знання ним арабської мови з офіцерами марокканського походження з табірної адміністрації та допомозі української громади у листопаді 1945 року Прицак та Волчук були звільнені⁶⁴. Перебуваючи у Швейцарії та маючи контакти від Г. Г. Шедера під час виїзду з Берліна навесні 1945 року його друга, дипломата й історика, президента Міжнародного Червоного Хреста в Берні Карла Якоба Буркхардта (Carl Jacob Burckhardt, 1891–1974), Прицак дізнався німецьку адресу Шедера⁶⁵.

Геттінгенський університет Георга Августа. 1946–1948

У лютому 1946 року О. Прицак, довідавшись про перебування професора Г. Г. Шедера поблизу університетського міста Геттінгена (Göttingen) у Нижній Саксонії та імовірність його роботи у місцевому університеті, переїздить сюди для відновлення своїх студій. У Геттінгенському університеті він продовжує навчання у статусі докторанта з листопада 1946 року. Тут протягом двох семестрів він слухає лекції, зокрема, з історії ісламських народів, тюркських текстів до історії Східної Європи у історика, сходознавця, полігота Бертольда Шпулера (Bertold Spuler, 1911–1990). Під керівництвом Г. Г. Шедера Прицак продовжує дослідження караханідської теми, у 1948 р. захищає дисертацію «Karachanidische Studien. Studien zur Geschichte der Verfassung der Türk-Völker Zentralasiens»

⁶⁴ Про перебіг цієї нелегальної подорожі та перебування у французькому таборі див.: Волчук Роман. Спомини з повоєнної Австрії та Німеччини. Київ, 2004. С. 15–33; Лисяк-Рудницький Іван. Щоденники / [відп. ред. Я. Грицак, Ф. Сисин, упоряд. Я. Глистюк, Г. Вітвіцька, Л. Гентош, О. Дми́терко, М. Думич, К. Кебудзинська, Т. Романюк]. Київ : Дух і Літера, 2019. С. 309, 318, 321.

⁶⁵ Pritsak Omeljan. *Apologia Pro Vita Sua*. P. XV.

та отримує звання доктора філології (*suma cum laude*) зі спеціальності «тюркологія, алтаїстика, ісламознавство і славїстика» Геттінгенського університету. Тему Центральної Азії в епоху Середньовіччя Г. Г. Шедер запропонував Прицакові ще у роки навчання у Берлінському університеті у 1944 році. В процесі вивчення джерел та літератури Прицака зацікавили малодосліджені питання історії устрою першої тюркської мусульманської Караханідської династії і держави та інших держав тюркських народів у Центральній Азії. Текст дисертації охоплює два томи, з яких перший містить дослідницьку частину обсягом 113 машинописних аркушів. Автор, аналізуючи давні тюркські й уйгурські писемні джерела та широке коло наукових праць учених-сходознавців XIX–XX ст., досліджує походження династії караханідів, давньотюркські елементи в державному устрої караханідських імперій, тюркські державні інституції тощо. Другий том дисертації містить 532 посилання, значна частина яких – із розлогими коментарями, 589 позицій бібліографії, створені автором дві карти Центральної Азії VII–XII ст. з визначеними кордонами караханідських держав, імперії уйгурів та інших тогочасних тюркських держав, а також таблицю з переліком караханідських династій IV–XI ст. і порівняльну таблицю історичних та сучасних топонімів тюркських народів на території СРСР⁶⁶.

Поряд зі Г. Г. Шедером, який відіграв ключову роль у виборі і дослідженні теми, співкерівником дисертації був згаданий професор Б. Шпулер, який, окрім різних наукових порад, надав у розпорядження Прицака свою цінну приватну бібліотеку. Прицак зазначає також роль професорки Берлінського університету А. фон Габаїн у з'ясуванні ним багатьох тюркологічних питань, зокрема інтерпретації давньотюркських текстів⁶⁷. У період підготовки дисертації великий інтелектуальний вплив на Прицака та формування його як тюрколога мало знайомство та безпосереднє спілкування в Геттінгенському університеті з лінгвістом, знавцем фінно-угорських мов і літератури, Юліусом фон Фаркасом (Julius von Farkas, 1894–1958)⁶⁸. Таким чином, підготовка та захист докторської дисертації стали заключним акордом у завершенні О. Прицаком ґрунтовної академічної освіти в галузі сходознавства та тюркології зокрема. З цього часу

⁶⁶ Pritsak Omeljan. *Karachanidische Studien. Studien zur Geschichte der Verfassung der Türk-Völker Zentralasiens. Наукова бібліотека НАУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 1–2.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Pritsak Omeljan. *Apologia Pro Vita Sua*. P. XV–XVI.

розпочинається успішна наукова кар'єра О. Прицака в німецькій сходознавчій науці: робота в Геттінгенському і згодом у Гамбурзькому університетах, участь у міжнародних сходознавчих конгресах, написання нових праць, публікації у провідних європейських видавництвах, що засвідчувало появу у світовій науці визначного тюрколога.

Подібно до років навчання у Львівському та Берлінському університетах час підготовки докторської дисертації у Геттінгенському університеті попри інтенсивні сходознавчі студії позначений інтересом О. Прицака також до українських досліджень та заангажованістю у діяльності українських студентських і наукових організацій. Разом зі своїми товаришами по Берлінському університету він продовжує брати участь в організаційній та видавничій діяльності українського студентства, гуртує українських студентів, котрі опинилися в Геттінгені та його околицях, бере участь у нарадах, підготовці установчих документів, відновленні діяльності Центрального Союзу Українського Студентства (ЦЕСУСа)⁶⁹. Заходами ЦЕСУСа у 1946 році виходив часопис «Стежі. Журнал українського студентського середовища Німеччини та Австрії», в якому О. Прицак опублікував статтю «Шляхи української незалежності на протязі історії» з присвятою сторіччю появи видання «Історії Русів»⁷⁰.

О. Прицак поновлює стосунки з українськими дослідниками, що з кінцем війни емігрували з України на Захід і опинилися в Німеччині. Це були його товариші зі Львівського університету, колеги з НТШ у Львові, знайомі науковці з Києва. У липні 1946 року Прицак бере участь у Першій науковій конференції історичної групи новоствореної Української вільної академії наук (далі – УВАН), що відбулася 6 липня в місті Авгсбург (Augsburg) на чолі з її президентом Дмитром Дорошенком (1882–1951). На цій конференції Прицак виступив із доповіддю, присвяченій опису Жванецького перемир'я в «Історії Наїми» османського хроніста Мустафи Наїми (1655–1716). Текст доповіді, як і більшості інших доповідачів

---

⁶⁹ Про самоорганізацію українських студентів у Німеччині після Другої світової війни та участь у цьому процесі О. Прицака див.: Лисяк-Рудницький Іван. Щоденники. С. 273–285.

⁷⁰ Прицак Омелян. Шляхи української незалежності на протязі історії. *Стежі. Журнал українського студентського середовища Німеччини та Австрії*. Інсбрук ; Мюнхен : Центральний Союз Українського Студентства, 1946. Рік 1. Ч. 5–6. С. 12–24.

конференції у вигляді авторського конспекту, був опублікований у Бюлетені УВАН ⁷¹.

Здобуті знання в університетах та в аспірантурі у А. Кримського сприяли тому, що в цей час О. Пріцак здійснює самостійні пошуки і дослідження східних матеріалів у контексті української історії. Він бере участь у написанні розділів про Київську Русь, Золоту Орду, Кримське ханство і Османську імперію до курсу історії України, який готували науковці Українського Вільного Університету на чолі з О. Оглоблиним ⁷². А у 1948 році виходить стаття О. Пріцака у збірнику НТШ, присвячена історіографічному та джерельному аналізу турецько-українського договору 1648 року ⁷³. Крім того, О. Пріцак складає перелік сходознавчих документів і рукописів, пов'язаних з історією України, пропонуючи їх включити до видавничих проєктів УВАН ⁷⁴. Молодий дослідник активно спілкується в контексті діяльності УВАН та індивідуально з Олександром Оглоблиним, Наталією Полонською-Василенко, Василем Дубровським, Миколою Андрусяком, Борисом Крупницьким, Дмитром Чижевським, Юрієм Шевельовим, Володимиром Міяковським та ін. Персональні контакти та співпраця з українськими науковцями відновиться та набуде нового сенсу і напрямів згодом у США, де О. Пріцак створюватиме три українознавчі кафедри у Гарвардському університеті, очолюватиме кафедру історії імені М. С. Грушевського у Гарварді та Український науковий інститут Гарвардського університету.

Висновки

Внесок О. Пріцака у світову та українську науку, його активна наукова творча діяльність протягом близько 60 років були результатом вроджених здібностей і особистих рис характеру вченого, з одного боку, та глибоких професійних знань, засвоєння

⁷¹ Пріцак Омелян. Жванецьке перемир'я (1653 р.) за турецьким хроністом Наїмо'ю. *Бюлетень Української Вільної Академії Наук*. Авгсбург : Українська Вільна Академія Наук, 1946. Ч. 8–9. С. 15–18.

⁷² Див.: Листи О. Оглоблина до О. Пріцака від. 16 січня 1949 року та 3 березня 1950 року року. *Наукова бібліотека НаУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 743, арк. 2–4.

⁷³ Пріцак Омелян. Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 року. *Записки Наукового товариства Шевченка*. Мюнхен, 1948. Т. 156. С. 143–164.

⁷⁴ Лист О. Оглоблина до О. Пріцака від 1 січня 1949 року. *Наукова бібліотека НаУКМА*, ф. 10, оп. 1, спр. 743, арк. 3.

навиків виявляти системні зв'язки нових знань і методів дослідження зі вже опанованими, необхідності шукати нестандартні шляхи постановки і вирішення наукових завдань, потреби постійно розвивати системне мислення, здатність генерувати ідеї, вміння бачити наукову проблему в цілості і в широкому контексті суміжних дисциплін, необхідності професійної самовіддачі, отриманих і сприйнятих від всіх своїх вчителів, – з іншого боку.

Навчаючись у Львівському, Берлінському і Геттінгенському університетах та Інституті мови Української академії наук у 1930–1940-х роках, Омелян Прицак став вихованцем декількох наукових шкіл – польської, української і німецької та учнем провідних науковців світового рівня у різних галузях гуманітаристики – Владислава Котвіча, Романа Ингардена, Казімежа Айдукевича, Агатангела Кримського, Ріхарда Гартмана, Ганса Гайнріха Шедера та ін. Багатогранна наукова діяльність О. Прицака засвідчує той факт, що він не лише повторював напрями і форми наукової праці своїх вчителів (викладацька, пошуково-дослідницька, науково-організаційна), не лише транслявав ідеї своїх наставників, а й ґрунтовно їх розвивав, мистецьки поєднуючи принципи і методи дослідження своїх попередників – представників декількох наукових шкіл і поколінь.

О. Прицак вже в ранній юності, зростаючи в умовах міжвоєнної Польщі, з'ясувавши свою національну належність і ознайомившись із головною працею Михайла Грушевського «Історія України-Руси», поставив перед собою завдання дослідити історію України на основі вивчення східних джерел, для чого вступив на гуманітарний факультет Львівського університету для здобуття фаху історика і спеціалізуючись зі сходознавства.

Попри несприятливі обставини для навчання і драматичні події Другої світової війни О. Прицак постійно займався самоосвітою, наполегливо добивався продовження навчання у Берлінському університеті, а після війни – у Геттінгенському університеті, де завершується період його «Lehr- und Wanderjahre» захистом докторської дисертації⁷⁵. Прицак здобуває міждисциплінарний фах сходознавця та тюрколога, зокрема присвячує наступні десятиліття своєї науковій, викладацькій і науково-організаційній діяльності цій галузі.

---

⁷⁵ Pritsak Omeljan. *Apologia Pro Vita Sua*. P. IX.

Вже у студентські роки під час навчання у Львівському університеті О. Пріцак включився у дослідницьку роботу НТШ, друкувався у збірниках і львівській пресі, нав'язував контакти з відомими науковцями – Іваном Крип'якевичем, Теофілом Кострубою, Дмитром Дорошенком, Борисом Крупницьким, Ільком Борщакком, які давали схвальні оцінки його першим дослідницьким роботам. Протягом 1937–1939 років О. Пріцак надрукував 20 статей, більшість яких були присвячені історії України. При цьому молодий дослідник набуває свій перший досвід і у написанні статей на сходознавчу тематику, зокрема про україно-арабські взаємини у Середні віки. Україністика стала панівною сферою діяльності вченого у США, де він створив три українознавчі кафедри та Український науковий інститут Гарвардського університету.

Поставивши перед собою у юнацькі роки завдання розкрити історію України на основі східних джерел, О. Пріцак наполегливо і цілеспрямовано готував себе до реалізації цього завдання. Постійно поєднуючи університетську освіту в ділянках історії, сходознавства і філології з навчанням та дослідницькою роботою в царині української історії під керівництвом і у співпраці з науковцями Наукового товариства Шевченка у Львові, Українського наукового інституту у Варшаві, Української вільної академії наук у Німеччині, О. Пріцак зробив важливий внесок у світову і українську науку, широко залучаючи східні джерела у вивченні історії України і Східної Європи, з одного боку, та імплементуючи україністику до світової науки, – з іншого. Це дало вченому підставі написати в автобіографічному нарисі, що своє наукове життя він ділив між українською історією та сходознавством⁷⁶.

---

⁷⁶ Пріцак Омелян. Мій шлях історика. С. 74.